

АВТОБІОГРАФІЗМ У ПОВІСТЕВІЙ ПРОЗІ ІВАНА САДОВОГО

AUTOBIOGRAPHICAL ELEMENTS IN IVAN SADOVYI'S NOVELETTE PROSE

Клейменова Т.В.,

orcid.org/0000-0003-2095-8067

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови, літератури та методики навчання

Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

У статті простежено риси автобіографізму в малодослідженій повістевій прозі українського письменника Івана Садового (справжнє прізвище – Федорак, 1890–1954). Матеріалом дослідження стали повісті «Безіменні плугатари» й «Весняний гамір». Доведено, що життєвий досвід літератора й педагога Івана Садового вплинув на його прозу, визначив її провідну тему. Повісті письменника загалом не були задумані автором як автобіографії, однак характеризуються виразними автобіографічними елементами. Автобіографічний матеріал частково реалізувався у творах «Безіменні плугатари» й «Весняний гамір» на рівнях сюжету й персонажів. На автобіографізм указує насамперед педагогічний фах головних персонажів повістей – народних галицьких учителів початку ХХ ст. і, відповідно, зображення в сюжетній канві самовідданої праці педагогів у західноукраїнських селах, багаторічний досвід якої мав автор. Прозаїк, змальовуючи характери героїв-учителів (Івана Несторовича й Михайла Лугового («Безіменні плугатари»), Василя Теребейка («Весняний гамір»)), використав як окремі деталі, так і цілі епізоди, достовірні факти з власного життя, пов'язані з навчанням, педагогічною, суспільно-громадською та культурно-просвітницькою діяльністю, приватною сферою; наділив персонажів-педагогів рисами свого характеру, власними принципами й переконаннями. Наголошено, що автобіографічні елементи у творах указують на осмислення автором свого життєвого досвіду, діяльності народних учителів у суспільстві, проблем навчання й виховання української молоді; виявляють його погляд на зображене; сприяють глибокому, життєво й психологічно переконливому розкриттю образів головних персонажів. Зроблено висновок, що автобіографізм є засобом характеротворення й вираження авторських інтенцій, однією з особливостей творчості Івана Садового, який у проаналізованих повістях передав життєві реалії через призму особисто пережитого, власного світогляду й почуттів.

Ключові слова: Іван Садовий, автобіографізм, автобіографічні елементи, повість, засіб характеротворення, авторські інтенції.

The article analyses the autobiographical elements in the understudied novelette prose of the Ukrainian writer Ivan Sadovyi (the real name is Fedorak, 1890-1954). The material of the study is the novels "Bezimenni pluhatari (Nameless Ploughmen)" and "Vesnianyi hamir (Spring Noise)". The author proves that Ivan Sadovyi's life experience as a writer and teacher has influenced his prose and determined its central theme. The writer's novelettes were not originally intended as autobiographies, but they contain distinct autobiographical elements. The autobiographical material was partially realised at the plot and characters level in the works "Bezimenni pluhatari (Nameless Ploughmen)" and "Vesnianyi hamir (Spring Noise)". It is primarily indicated by the main characters' pedagogical profession as folk teachers of the early twentieth century in Halychyna and the representation in the plot of the teachers' selfless work in Ukrainian Western villages. In depicting the teachers' characters, such as Ivan Nestorovich and Mykhailo Luhovyi ("Bezimenni pluhatari (Nameless Ploughmen)"), and Vasyl Terebeiko ("Vesnianyi hamir (Spring Noise)"), the writer incorporated both specific details and entire episodes, using authentic facts from his personal life. The mentioned facts were related to his education, teaching, social and cultural activities, as well as his private life. He also endowed the teachers' characters with traits of his personality, principles, and beliefs. The autobiographical elements in the works emphasize the writer's reflection on his life experience, the role of folk teachers in society, and the challenges of educating and upbringing Ukrainian youth. The mentioned elements reveal their perspective on the depicted events and contribute to a deep, realistic, and psychologically convincing portrayal of the main characters. The article concludes that autobiographical elements serve as a means of character development and expression of the Ivan Sadovyi's intentions and the key characteristic of his prose. In the analysed novelettes, he conveys life's realities through the view of his personal experiences, outlook, and emotions.

Key words: Ivan Sadovyi, autobiographism, autobiographical elements, novelette, means of character development, author's intentions.

Постановка проблеми. Іван Садовий – найбільш уживаний літературний псевдонім Івана Федоровича Федорака (1890–1954), педагога і письменника з Івано-Франківщини. Його художній доробок характеризується реалістичною манерою, ліро-драматичним психологізмом, художнім осмисленням пережитого особисто автором. Початок творчості письменника припадає на 20–30-і рр. ХХ ст., часи встановлення поль-

сько-шляхетської влади в Галичині. Позначена автобіографізмом проза митця відображає громадську місію, подвижницьку працю народних учителів Галичини передвоєнного часу й періоду Першої світової війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За життя письменника його художній доробок залишився практично недослідженим, за винятком видавничих передмов і післямов, рецензій

і відгуків таких авторів, як Є.-Ю. Пеленський, М. Лімницький, І. Огієнко, Л. Ясінчук, які відзначили актуальність проблематики творів Івана Садового, побіжно торкалися й питання автобіографізму його прози. Зокрема, у попередньому слові до видання першої повісті «Безіменні плугатарі» (1935) публіцист, редактор видавництва І. Тиктора М. Струтинський (псевдонім – М. Лімницький) указав на вплив педагогічного фаху митця й досвіду громадсько-освітньої праці на побудову сюжетної канви й формування індивідуального стилю: «Без зайвого пафосу, без сентиментальних прикрас, живо, ядерно оповідає нам автор про твердий життєвий шлях своїх героїв. Так і видно, що він цей шлях і сам проверстав» [7, с. 4].

Є.-Ю. Пеленський у рецензії на цю повість загалом окреслив її автобіографічну основу, зокрема відзначив уміння автора передати життєві реалії крізь призму пережитого, власних почуттів; указав на його педагогічний досвід, що посприяв реалістичному відтворенню складних умов життя й діяльності західноукраїнських педагогів початку ХХ ст.: «Вже хоч би за сюжет заслуговує ця повість на признання. Але питома вага її в чім іншій. Читаючи цю безпретензійну повість, відчувається в ній багато щирого, багато серця. Автор сам учитель. Мало того. Відчувається, що коли не ціла повість автобіографічна, то в усякому разі є в ній дуже-дуже багато пережитого» [5, с. 7].

Тривалий час (до 1990 р.) ім'я Івана Садового, депортованого в 1947 р. радянською владою до Казахстану, в Україні не згадувалось. У ХХІ ст. його художній доробок повернувся в наукове осмислення й читачкий ужиток передусім завдяки дослідженням Т. Виноградника, Я. Гояна, З. Сав'юка, М. Дідуха, І. Дмитріва, І. Крайнього, які окреслили проблематику, ідейне спрямування, виховне значення творчості письменника.

Відсутність системних досліджень проблеми автобіографізму прози Івана Садового й визначила актуальність пропонованої наукової розвідки.

Постановка завдання. Мета статті – розкрити автобіографічний компонент повістєвої прози Івана Садового. Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: з'ясувати шляхи реалізації рис автобіографізму в повістях «Безіменні плугатарі» й «Весняний гамір» Івана Садового; визначити роль автобіографічних елементів у творах письменника.

Виклад основного матеріалу. Іван Садовий поєднав у своєму житті педагогічну й літературну працю. Учителював у селах Покуття, а з 1921-го до 1947 року працював директором народної

школи в с. Русові Снятинського району Івано-Франківської області. Його літературна творчість представлена малою прозою, повістями, п'єсами-одноактівками, літературним нарисом «Стефаник зблизька» й автобіографічним спогадом «Мій шлях».

У художніх творах Івана Садового відображено реалії Галичини початку ХХ ст. Проблеми навчання й освіти, репрезентовані в прозі митця, підпорядковані відстоюванню прав українського народу на вільний розвиток своєї культури й нації. Польська влада визначила їх націоналістичними, жандармерія намагалася притягнути автора до відповідальності, але, як він стверджував, «шкільна влада не пішла їм на руку» [1, с. 77]. Пізніше Іван Садовий зазнав негативного впливу тоталітарного режиму. Як і багато інших національно свідомих українців, був силоміць відірваний від батьківщини.

Життєвий досвід письменника, безумовно, вплинув на його творчість. Ключову тему прози Івана Садового (оповідань, новел і повістей) означила педагогічна діяльність, на чому він сам наголосив: «Школа і учні були моєю життєвою проблемою. Крім школи, працював на літературному полі. У своїх повістях та оповіданнях писав виключно про школу, вчителя та учня» [1, с. 77].

Повістєва проза митця репрезентована творами «Безіменні плугатарі» (1935), «Танок смерті» (1937) і «Весняний гамір» (рік видання – 2003), у яких розкрито життя й працю народних учителів Галичини початку ХХ ст.

Повісті письменника, які загалом не були задумані автором як автобіографії, характеризуються виразними автобіографічними елементами. Звернення до автобіографізму «полягає в наповненні твору фактами з власного життя письменника» [4, с. 10], у художній інтерпретації пережитого самим автором. «Автобіографічність у художніх текстах може виявлятися по-різному: може мати місце збіг характеристик персонажа та реальних людей; вони можуть мати спільні риси зовнішності; представлення певної ситуації з життя автора чи його близьких» [3, с. 113].

Найбільш наповнені автобіографічними елементами повісті «Безіменні плугатарі» (1935) і «Весняний гамір» (рік видання – 2003). Автобіографічний матеріал частково реалізувався в повістях на рівнях сюжету й персонажів. Головними персонажами повістей Івана Садового є залюблені у свою професію педагоги, національно свідомі особистості із сильною волею й чіткими принципами, які у своїй праці для національно-культурного розвитку народу змушені

долати зовнішні обставини – постійні конфлікти з владою, що чинила утиски у сфері національної освіти українського народу, нерозуміння селянами потреби шкільного навчання дітей, систематичні переведення вчителів з одного місця праці до іншого часто під керівництвом байдужих до педагогічних і національних питань управителів шкіл й ін.

Прозаїк, змальовуючи характери своїх героїв-учителів (Івана Несторовича й Михайла Лугового («Безіменні плугатарі»), Василя Теребейка («Весняний гамір»), використав як окремі деталі, так і цілі епізоди, достовірні факти зі свого життя, пов'язані з навчанням і педагогічною, суспільно-громадською та культурно-просвітницькою діяльністю, стосунками з близькою людиною; наділив персонажів рисами свого характеру, власними життєвими принципами й переконаннями.

Відомо, що письменник закінчив Коломийську гімназію, а згодом Заліщицьку учительську семінарію на Тернопільщині. Описуючи в повісті «Безіменні плугатарі» умови навчання Михайла Лугового в семінарії, автор згадує свої студентські роки в Заліщицькій учительській семінарії (1910–1913 рр.), коли під час «ходіння в народ» він визрів як український патріот й активний освітянин, а за громадську роботу серед селян Коломийщини і Снятинщини був навіть позбавлений стипендії. Через тяжкі матеріальні умови йому довелося паралельно з навчанням працювати на цукровій фабриці. Цей найважчий під час навчання період письменник згодом описав у споміні «Мій шлях» [8, с. 96]. Подібні випробування героя наявні в сюжеті повісті «Безіменні плугатарі»: Луговий очолив культурно-просвітницьке товариство, за що мало не був виключений як «неблагонадійний» із семінарії. Позбавлений державної стипендії, він, щоб не загинути голодною смертю, змушений був уночі працювати на фабриці.

Епік скомпонував автобіографічну основу з різноманітними засобами характеротворення героя (його мовою, деталями портрету, поведінкою, відтворенням інтер'єру, специфікою оповіді й ін.), які передають внутрішній світ Михайла Лугового – мужньої інтелігентної людини, яка ніколи не зрадить власним принципам. Ці чесноти характеризували особистість самого автора, який, витворюючи індивідуалізований образ, позначений лише йому притаманними рисами, художньо переломив дійсність крізь призму власного «я».

Відтворений із теплим гумором й авторською симпатією образ веселого і щирого Василя Теребейка в гумористично-сатиричній повісті «Весняний гамір» («Теребейка любили товариші, бо був то добрий, щирий та чесний това-

риш. Найдужче любили його за веселу вдачу. Він не смутився ніколи. Був то неабиякий сміхотворець» [6, с. 22]) нагадує самого Івана Садового, який був життєрадісною людиною, не втрачав оптимізму навіть у найскладніших життєвих обставинах. «Його жарти, вроджений гумор скрашували життя оточуючих його людей. У важкі роки заслання, коли люди мерли від голоду та хвороб, можливо, це єдине, що тримало їх на білому світі, давало якусь надію на порятунок і можливість вижити» [2, с. 63].

Автор частково «олітературив» автобіографічний матеріал як у зображенні характеру головного героя (жартівливість, щирість, добродіяльність, делікатність, любов до дітей, товариськість), елементів зовнішності (кремезна статура, носіння окулярів через короткозорість), так і в подіях його життя (навчання в семінарії, перебування в прифронтових умовах за війни, звільнення з війська й повернення до вчительської праці тощо). Це позначилося на суб'єктивній і внутрішній ліричній тональності оповіді.

Окремі комічні ситуації в повісті також мають автобіографічну основу. Так, покладені юним Теребейком у піч консерви викликають вибух у кухні інтернату, тоді як сам автор у спогаді «Мій шлях» згадує про подібний випадок зі свого життя. Ще будучи гімназистом, він привіз із дому на квартиру консерви, які прислав батькам його брат Андрій. Бляшанка розірвалася в печі, налякавши господиню [8, с. 77].

Позбавлений під час війни змоги працювати в школі й не відправлений на фронт через стан здоров'я (короткозорість), Теребейко в прифронтових умовах розраджує і навчає грамоті вояків-українців. Невідповідність його зовнішності статусу воїна розкрито письменником із теплим гумором: марширує, занадто вимахуючи руками, у дощову годину в калошах і з парасолькою поспішає до полкової канцелярії, чим викликає злість сотника й сміх товаришів.

Автобіографічна основа цих і багатьох інших епізодів знаходить підтвердження в спогаді «Мій шлях» [8], де автор розповідає про свою військову службу в складі «однорічників», працю в батальйонній канцелярії і ті ситуації, у тому числі й комічні, які з ним, ополченцем без зброї, відбувалися. Такі автобіографічні вкраплення пожвавлюють оповідь, виконують функцію емоційної розрядки, виявляють ставлення автора до дійсності, осмислення ним власного життєвого досвіду.

В обох повістях Іван Садовий простежив формування особистості українця-педагога й громадського діяча під тиском чужої влади. Сенсом

життя Несторовича, Лугового («Безіменні плугатарі») і Теребейка («Весняний гамір») є самовіддане, навіть альтруїстичне служіння знедоленому народу з метою поліпшити економічний і культурний рівень життя; спільні риси цих персонажів – цілеспрямованість, сила волі й стійкість переконань. За допомогою їхніх, дещо ідеалізованих образів письменник розкрив основні риси світогляду представників національно свідомої вчительської інтелігенції, наголосив на її відданості суспільним справам.

Відображаючи нелегку працю кращих представників сільської вчительської інтелігенції, Іван Садовий використав власний досвід педагогічної, суспільно-громадської та культурно-просвітницької діяльності, яку провадив, незважаючи на переслідування польською жандармерією: учив дітей українською мовою, здійснював громадсько-просвітницьку роботу (організовував Шевченківські вечори, аматорські гуртки, безкоштовне навчання дорослих грамоті, створював громадські читальні, кооперативи).

Персонажі повісті «Безіменні плугатарі» Несторович і Луговий також залучають дітей до школи, усупереч заборонам, виховують їх на національному ґрунті, засновують місцеві «Народні спілки», кооперативи, поліпшують діяльність громадських читалень «Просвіти», організовують драматичні гуртки, хори й ін. Зображений у дії і Василь Теребейко, головний герой повісті «Весняний гамір»: відродив у селі товариство «Просвіта», створив «Січ», кооператив, залучив до праці в них молодь. Посилення діяльнісного аспекту в характеротворенні персонажів, що мало виразне автобіографічне начало, надало їхнім образам життєвої переконливості.

Відображення процесу формування особистості молодих інтелігентів-учителів Михайла Лугового («Безіменні плугатарі») і Василя Теребейка («Весняний гамір») охоплює і приватну іпостась життєдіяльності героїв, зображену також із залученням автобіографічного компонента. Іван Садовий ставить персонажів перед нелегким вибором в особистому житті. Справжнє кохання, що є запорукою міцної родини, за автором, неможливе без взаєморозуміння, спільних ідеалів, щирості й відкритості стосунків. Не випадково дружиною Лугового стала не Стефа, німкеня за національністю, яка пишалася походженням із магнатської родини і була байдужа до простого народу, а вчителька, щира українка Маруся Ткачук, яка головним завданням життя обрала освіту народу, зокрема жіноцтва. Тут, як і в багатьох інших епізодах повістей, автором

використано автобіографічний факт: 15 липня 1922 р. Іван Садовий одружився з Катериною Іллівною Берлад, із якою разом учителював у с. Видинів, потім – у Русові, і яка згодом розділила із чоловіком стражденну долю вигнанців у Казахстані.

У повісті «Весняний гамір» Василь Теребейко, як і Михайло Луговий, закохується в молоду вчительку із сусіднього села, однак соромиться зізнатися в почуттях навіть самому собі. Образ Василя Теребейка наповнений глибоким художнім сенсом, оскільки його виписано на основі власних життєвих спостережень, вражень і відчуттів. Автор не випадково наголосив на несміливості свого героя щодо жінок: «Він завжди відважний і вмів дати раду собі в будь-якій скруті. Зате до дівчат був дуже несміливий. В дівочому товаристві він якийсь безпорадний, отяжілий і почував себе так, ніби хтось зв'язав йому руки» [6, с. 22]. Ця ж риса була притаманна самому Івану Садовому, про що довідуємося з його згадок про молоді роки, уміщених у листі до односельчанки Стефанії Іванівни (прізвище невідоме) від 13.11.1951 р.: «Ви були поважні, і я не мав відваги приступити до Вас. Вирішив на парубка, в часі головних ферій, мав я не раз охоту заглянути в Ваш дім, але чомусь не мав відваги. Там були панянки, а до них не мав я сміливості» [1, с. 111].

Описані в спогаді «Мій шлях» стосунки Івана Садового з майбутньою дружиною Катериною Берлад стали підґрунтям для створення, природно з художнім домислом, історії кохання Теребейка до Барвінківни, яка детально змальована в повісті «Весняний гамір» і, відповідно до жанрових особливостей твору, є гумористично забарвленою. Іван Садовий гумористично викрив недоліки в характері головного персонажа (сором'язливість щодо жінок, необачність в особистих справах). Закоханий Теребейко здатен на безрозсудні, романтичні вчинки: не бажаючи зустріти перевізника, сільського пліткаря Онуфрія, човном якого можна було дістатися до села, де жила Ольга Барвінок, учитель узимку намагається перейти річку на ходулях і падає в крижану воду. Подібні випадки мали місце й у житті автора, який не любив зайвий раз зацікавлювати інших своєю особою: щоб уникнути зустрічі зі здогадливим перевізником і навістити майбутню дружину, котра вчителювала в сусідньому селі, він переходив Прут убрід [8, с. 181]. Змальовані в повісті «Весняний гамір» події на річці, що мають автобіографічну основу, характеризують Теребейка як цілеспрямовану й щирю натуру, яка керується в житті покликом серця.

Викладову стратегію в прозі Івана Садового реалізує гетеродієгетичний наратор, який одночасно є репрезентантом авторської позиції щодо зображуваного. Її виявляє і персонажний дискурс. Світогляд протагоністів повістей, західноукраїнських народних учителів початку ХХ ст. (Несторович і Луговий «Безіменні плугатарі», Терейко «Весняний гамір») розкривається як за допомогою внутрішніх монологів, так і в спілкуванні головних персонажів з іншими, у виявленні й відстоюванні ними концепцій, представлених у вигляді програмних тирад, які відповідають ідейному другому «я» автора.

Головні персонажі висловлюють педагогічні погляди Івана Садового, його бачення рис особистості й місії українського вчителя на селі. Зокрема, це стосується звернень до вчителів-початківців досвідченого педагога Івана Несторовича з повісті «Безіменні плугатарі»: «Нам лежить на душі цілою вагою наше шкільництво. Тут є, власне, та кузня, яка в своєму горнилі має перетоплювати молоді душі на крицю. Школа – то наша майбутність, то наша життєва твердиня...» [6, с. 227]. Програмні тиради Василя Терейка з повісті «Весняний гамір» також розкривають авторську концепцію вчителя, який присвятив життя рідному народові: «Народний учитель повинен любити свій народ і бути його духовним керівником. Він повинен виховувати той народ і тісно з ним зростатися» [6, с. 83].

Висновки. У повістях Івана Садового «Безіменні плугатарі» й «Весняний гамір» автобіографічність виявляється через схожість персонажа і письменника (мають педагогічний фах; подібні риси зовнішності, характеру, переконання), ситуації, події із життя автора і його оточення. Тож основними маркерами автобіографізму є образи головних персонажів – національно свідомих народних учителів – alter ego автора, виразників його ідейних засад, і сюжетні перипетії, пов'язані з їхньою багатогранною діяльністю, приватною сферою буття. Автобіографічні елементи у творах указують на осмислення автором власного життєвого досвіду, важливості діяльності народних учителів у суспільстві, злободенних проблем тогочасного шкільництва; виявляють його погляди щодо зображеного; сприяють більш глибокому й життєво переконливому відтворенню внутрішнього світу головних персонажів. Відповідно, автобіографізм у розглянутих творах Івана Садового є засобом характеротворення, вираження авторських інтенцій, однією з рис індивідуального стилю митця, який у своїх повістях передав життєві реалії через призму пережитого, власних ідейних засад і почуттів.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямку вбачаємо у вивченні автобіографічних мотивів у малій прозі Івана Садового.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Виноградник Т. Великої правди учитель : у 2-х книгах. Снятин: Прут-Принт, 2004. Кн. 1: Великої правди учитель. 2004. 128 с.
2. Виноградник Т. Великої правди учитель : у 2-х книгах. Снятин : Прут-Принт, 2007. Кн. 2: Дорога у зоряний світ. 2007. 208 с.
3. Ільїна О. В. Автобіографізм як особливість ідіостилу Ю. М. Мушкетика. *Нова філологія*. 2023. № 89. С. 111–116.
4. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. К.: ВЦ «Академія», 2007. 752 с.
5. Пеленський Є.-Ю. Нові видання. *Новий час*. 1935. № 40/1962. С. 7.
6. Садовий І. Ф. Безіменні плугатарі: повісті, п'єси; упоряд. та передм. Т. І. Виноградника. К. : Веселка. Видавництво імені Олени Теліги, 2003. 591 с.
7. Садовий І. Безіменні плугатарі : повість ; передм. М. Лімницького. Львів : Вид-ць Іван Тиктор, 1935. 127 с.
8. Федорак І. Мій шлях: спогад ; упоряд. Т. Виноградник. Снятин : ПрутПринт, 2009. 328 с.